

ŠTO JE RELIGIJA I ČEMU RELIGIJA: SOCIOLOŠKI PRISTUP

Siniša ZRINŠČAK, Zagreb

Sažetak

U radu se prikazuju najosnovniji elementi sociološkog pristupa fenomenu religije i to ponajprije prednostima i nedostacima dviju osnovnih definicija religije, supstantivne i funkcionalne, koje nastoje odgovoriti na pitanje što je religija i čemu religija. Ograničenja pojedinih pristupa prevladavaju se u istraživanju mjerenjem različitih dimenzija religije (vjerovanje, alternativno vjerovanje, religioznost u užem smislu, crkvenost, javna uloga Crkve, posljedične dimenzije religije). Dominantni teorijski pristupi sa svoje strane pokazuju izazov razumijevanja mijenjajućih društvenih odnosa te uloge religije unutar tih procesa. Osnovna je dilema dugo bila jesu li na djelu sekularizacijski ili revitalizacijski trendovi, no danas postoji niz teorija koje prihvaćaju sekularizaciju kao dominantan strukturalan trend, ali ne misle da ta teorija može objasniti niz drugih dimenzija religijske uloge u svijetu. Drugi, ovdje osobito zanimljivi teorijski pravci, ukazuju na kontinuiranu (re)(de)konstrukciju značenja i uloge religije od strane različitih društvenih skupina, odnosno da religija ostaje bitnim izvorom smisla i identiteta. Na kraju se rada prikazuju najosnovniji empirijski podatci o religioznosti u nizu europskih zemalja, koji ponovno ukazuju na veliku različitost uloge religije, kako u pojedinim društvima tako i unutar pojedinih društvenih skupina.

Ključne riječi: religija, sociologija, društvo, dimenzije religioznosti, teorijski pristupi, empirijska raznolikost.

Uvod

Pitanje što je religija i čemu religija, nesumnjivo zadire u najintimnije probleme sociološkog pristupa fenomenu religije. Naime, društvena perspektiva religiju vidi, proučava ili razumijeva u obzoru društvenih procesa i društvenih skupina pri čemu bit samih procesa ostaje predmetom nerazrješivih sporova.

Poteškoća proizlazi iz činjenice da se društvo ubrzano i neprestano mijenja što uobičajeno statičkom ljudskom umu, onom koji u kratkoći svoga bivanja na ovom svijetu želi podariti uređeni i nepromijenjeni smisao, pričinjava dodatnu poteškoću. Usprkos tome, sociologija uspijeva pružiti niz nezaobilaznih elemenata razumijevanja društvene uloge religije, pokazati na koje se sve načine religija isprepliće s čovjekom i njegovim društvom. Uvjeren u takvu analitičku sociološku mogućnost, ovaj prilog ima dvostruku nakanu. Njegov je primarni cilj sažeto prikazati neke najosnovnije teme i dileme sociološkog pristupa fenomenu religije, i to osnovnim istraživačkim strategijama te osnovnim teorijskim dilemama suvremene sociologije religije. Na takvoj će se podlozi razvijati druga nakana, ona koja namjerava tvrditi da različitost društvenih procesa i društvenih odnosa u suvremenom svijetu nužno implicira veliku i mijenjajuću različitost ozbiljenja religije, a koja se možda samo djelomično može zahvatiti teorijom komunikativne akcije.

1. Definicija religije, istraživačke strategije

Pitanje u naslovu rada – što je religija i čemu religija – neodoljivo podsjeća na dva osnovna sociološka pristupa definiciji religije. Prvi se pristup uobičajeno naziva supstantivnim, jer nastoji pronaći zajednički i distinktivan element svih religija. Gotovo pitijski, kaže se da je religija ono što ona jest, ono što je bit religije, ono što nikakva druga društvena pojava ne može sadržavati. Naravno, odgovor je pojedinih istraživača različit, ali najočigledniji je primjer supstantivne definicije vjerovanje u nadnaravno biće te osjećaj moći i snage koji je povezan s nadnaravnim bićem.¹ Osjećaj moći i snage povezan je s konceptom svetoga, onime što je suprotno profanome, pa je vjerovanje u sveto ili poseban odnos spram svetih stvari ključan element supstantivne definicije. S obzirom da ova definicija nastoji biti vrlo preciznom, ona u svoju definiciju, pa shodno tome i u svoja istraživanja, uključuje institucije, praksu, vjerovanje, jezik, simbole. Ona, čini se, dobro pogađa bit religijskog, posebice konceptom svetoga koji religijsko jasno odvaja od svakodnevnoga, odnosno unutar svakodnevnoga jasno razlikuje ono što nije od ovoga svijeta. Ipak, postoje i brojne kritike upućene supstantivnoj definiciji religije. Prvi je prigovor da je ona zapadnocična, tj. da bitne elemente religije tumači i istražuje iz dominantno kršćanske perspektive te da teško konceptualizira nezapadnjačke religije (npr. budizam ili konfucijanizam), kao i nove vrste spiritualnosti u suvremenom svijetu (npr. *New Age*). Druga primjedba proizlazi iz upravo

¹ Usp. M. McGUIRE, *Religion. The Social Context*, Wadsworth Publishing Company, Belmont, 1992.; I. FURSETH – P. REPSTAD, *An Introduction to the Sociology of Religion, Classical and Contemporary Perspectives*, Ashgate, Abingdon, 2006.

spomenute poteškoće razumijevanja religijske prezentnosti u sadašnjosti, koja se često odvija i izvan institucionaliziranih religija. Dakle, supstantivna definicija teško zahvaća religijske promjene jer se čovjek i njegova religija mijenjaju pa je bitno pitanje možemo li tradicionalnim konceptima shvatiti nove načine religijske involviranosti.

Drugi pristup započinje pitanjem što religija čini za pojedinca ili društvenu skupinu, koju funkciju ona obavlja, pa se ovakve definicije uobičajeno nazivaju funkcionalističkima.² Ponovno, u literaturi je moguće pronaći mnogo različitih funkcionalističkih definicija, no one uglavnom uključuju kreaciju smisla ili identiteta. Manje je važan sadržaj vjerovanja ili prakse od posljedica koje religija stvara za čovjeka i društvo: razumijevanje ili opravdanje prirodnih ili društvenih događaja, stvaranje smisla ili cjeline života, transcendiranje biološke datosti i sl. Premda funkcionalističke definicije mogu dobro zahvatiti značenje religije za čovjeka, posebice u vremenski promjenljivoj perspektivi, one su također podvrgnute brojnim kritikama. Glavni je prigovor da je takva definicija vrlo široka, da teško može razlikovati što jest, a što nije religija jer mnoge druge društvene pojave mogu rezultirati istim ili sličnim posljedicama: politike, ideologije, životni pogledi, međuljudski odnosi itd. Zaista, unutar neke ideologije možemo pronaći mnoge religijske elemente, ali je li to religija?

Očito je da obje definicije imaju svoje prednosti i nedostatke. Ponekad je čak teško povući granicu između obje definicije, jer postoje različite varijante koje nastoje izbjeći njihove slabosti. Tako se uobičajeno smatra da je supstantivna definicija preciznija i uža, a funkcionalistička neodređenija i šira. Međutim, neke funkcionalističke definicije uključuju vrlo uzak spektar religijskih funkcija, dok neke supstantivne uključuju širok spektar pogleda na svijet ili interpretacija života.³ Jedan od najvećih izazova za obje definicije jest razlikovanje religije i religioznosti/spiritualnosti u suvremenosti, odnosno u uvjetima postmodernog društva. Stoga neki autori zagovaraju uporabu obje definicije, njihovu kreativnu primjenu ovisno o konkretnom predmetu istraživanja. S druge strane, ne zanemarujući važnost definicije, suvremena sociologija istraživanju religije najčešće prilazi putem različitih dimenzija religijskog fenomena, naglašavajući time njezinu kompleksnost, nesvodljivost na jednu dimenziju ili jedan indikator.

Europsko istraživanje vrjednota, kao dominantan sveeuropski komparativni istraživački projekt, religiju definira i istražuje u pet ključnih dimenzija.⁴

² Usp. M. McGUIRE, *nav. dj.*; I. FURSETH – P. REPSTAD, *nav. dj.*

³ Usp. I. FURSETH – P. REPSTAD, *nav. dj.*, str. 22.

⁴ Usp. G. ČRPIĆ – S. ZRINŠČAK, »Između identiteta i svakodnevnog života. Religioznost u hrvatskom društvu iz europske komparativne perspektive«, u: J. BALOBAN (ur.), *U*

Prva je dimenzija religijsko vjerovanje koja istražuje vjerovanje u osnovne vjerske istine, kao što su vjerovanje u Boga, život poslije smrti, pakao, raj ili grijeh. Naravno, ovdje govorimo o dominantnom kršćanskom konceptu vjerovanja. Rezultati za Hrvatsku pokazuju da je vjerovanje u Boga široko prihvaćeno (91%), ali da vjerovanje u ostale vjerske istine bilježi daleko niže postotke prihvaćenosti (od 69% do 49%). Sličnu »nekonzistentnost« vjerovanja nalazimo i u svim drugim zemljama, s tim da je u mnogima od njih vjerovanje u neku vrstu duha ili životne sile gotovo jednako rasprostranjeno kao i vjerovanje u osobnoga Boga.

Kako bismo zahvatili i religioznost izvan tradicionalnih institucionalnih okvira, ili religijske elemente nekršćanskih religija, istraživanje fokusira i alternativnu religioznost, konceptualiziranu kao vjerovanje u telepatiju ili reinkarnaciju. Usprikoš dominantnoj tradicionalnoj religioznosti u Hrvatskoj su također prisutna ova vjerovanja, s tim da u telepatiju vjeruje čak 33% hrvatskih ispitanika. Takav vid religioznosti nalazimo također i u drugim zemljama, zanimljivo u višem postotku u onima u kojima je religioznost na nižoj razini (primjer Češke i Litve), ali u manjem postotku od Hrvatske u nekim drugim tradicionalnim katoličkim zemljama (npr. Portugal, Španjolska, Poljska). Jedno drugo istraživanje, a koncipirajući izvancrkvenu religioznost na širokom spektru pitanja (vjerovanje u astrologiju, liječenje vjerom, prakticiranje meditacije, joge, vjerovanje u različite poruke *New Agea*), najveći stupanj takve religioznosti pronalazi u Rusiji.⁵ Ovo istraživanje podvlači ključno pitanje suvremene sociologije, tj. identifikaciju sličnosti i razlika između koncepta religioznosti i koncepta spiritualnosti. Valja pronaći elemente osobne religioznosti unutar različitih alternativnih, fluidnih, teško definirajućih pojava.⁶

Sljedeća je dimenzija religioznost, religioznost u užem značenju riječi, onaj vid čovjekova odnosa spram religije koji naglašava osobnu, dublju vezanost uz religiju, nadnaravno, sveto. Ta dimenzija slijedi osobnu samodefiniciju kao religiozne osobe, stupanj važnosti Boga u svakodnevnom životu, priznanje da vjera može utješiti ili ohrabriti, učestalost molitve Bogu izvan vjerskih obreda i sl. Ona, dakle, pokušava prepoznati osobni doživljaj religije, neovisno o vjerovanju ili identifikaciji s određenom konfesionalnom zajednicom. Stupanj religioznosti uobičajeno je viši od stupnja vjerovanja, premda među europskim zemljama ima nekih iznimaka. Hrvatska se, primjerice, s čak 73% onih koji tvrde da ih

potrazi za identitetom. Komparativna studija vrednota: Hrvatska i Europa, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.

⁵ Usp. D. POLLACK, »Institutionalised and Subjective Religiosity in Former Communist Countries of Central and Eastern Europe«, u: D. MARINOVIĆ JEROLIMOV – S. ZRINŠČAK – I. BOROWIK (ur.), *Religion and Patterns of Social Transformation*, Institute for Social Research, Zagreb, 2004.

⁶ Usp. E. BARKER, »The Church Without and the God Within: Religiosity and/or Spirituality?«, u: D. MARINOVIĆ JEROLIMOV – S. ZRINŠČAK – I. BOROWIK (ur.), *nav. dj.*

vjera tješi i ohrabruje, ili 37% onih koji se Bogu mole svakodnevno, može ubrojiti u visokoreligiozne, ali ne i najreligioznije europske zemlje.

Crkvenost ili ritualna dimenzija religije jest ona dimenzija koja se najčešće identificira sa sociologijskim pristupom religiji i temeljem koje se, zaista, često iznose predviđanja o zalazu religijskoga u suvremenom svijetu. Empirijski su podatci, barem za većinu europskih zemalja, neumoljivi i oni svjedoče o kontinuiranom padu vjerske prakse u drugoj polovini 20. stoljeća i početkom 21. stoljeća. Ipak, ima iznimaka i u Europi, ne samo u cijelom svijetu (gdje je moguće vidjeti i vrlo jasne drukčije trendove), ali valja naglasiti da je ritualna dimenzija samo jedna, premda vrlo važna, unutar cjelovitog sagledavanja religijskog fenomena. Ona govori o konkretnoj konfesionalnoj identifikaciji s određenom vjerskom zajednicom (neovisno o stupnju religioznosti ili načinu manifestacije takve religioznosti), o pohađanju vjerskih obreda te o želji/potrebi da se ključni događaji života (rođenje, sklapanje braka, smrt) obilježe vjerskim obredima. U Hrvatskoj oko 30% građana redovito pohađa vjerske obrede, a još oko 20% najmanje jednom mjesečno. Iako je riječ o postotcima znatno nižim u odnosu na indikatore vjerovanja ili religioznosti, valja istaknuti da je u mnogim europskim zemljama vjerska praksa na vrlo niskoj razini te da se i dalje kontinuirano smanjuje.

Dimenzija javne uloge Crkve govori o tome u kojoj mjeri građani imaju povjerenje u Crkvu kao instituciju, može li Crkva dati adekvatne odgovore na niz ključnih životnih pitanja (moralni problemi, problemi obiteljskog života, duhovni ili socijalni problemi) te u kojoj je mjeri dopustiva, a u kojoj nije društvena, politička uloga Crkve.

Premda ju je teško razlučiti kao jednoznačnu dimenziju, posljedični utjecaj religije također je vrlo važna stavka socioloških istraživanja, iako izlazi iz okvira pet spomenutih dimenzija. No, postoji niz elemenata stavova i ponašanja koje je u sklopu posljedičnih utjecaja moguće analizirati i koji ne pružaju jednoznačnu sliku utjecaja religije. Jedan od mogućih pristupa jest ponovno onaj primijenjen unutar Europskoga istraživanja vrjednota, koji nudi razlikovanje socijalnog i individualnog morala.⁷ Socijalni moral uključuje elemente javnog ponašanja (vožnja pod utjecajem alkohola, utaja poreza, laganje za svoje interese ...), a individualni odnos spram nekih osobno uvjetovanih moralnih ponašanja (razvod, pobačaj, homoseksualnost, eutanazija ...). Rezultati pokazuju da religija ima bitno manji utjecaj na socijalni nego na individualni moral, odnosno da su mnogi moralni stavovi uvjetovani široko prihvaćenim kulturološkim obrascima, na koje religija posredno može utjecati u većoj ili manjoj mjeri. Riječ je o tome da su mnogi drugi društveni čimbenici u igri pa će

⁷ Usp. S. BALOBAN – G. ČRPIĆ, »Moral u tranzicijskoj Hrvatskoj«, u: J. BALOBAN (ur.), *U potrazi za identitetom*.

tako katoličke zemlje općenito iskazivati nižu razinu permisivnosti, posebno u pitanjima individualnog morala, ali to je još uvijek daleko od naivno očekivane moralne konzistentnosti. Stoga, primjerice, široko prihvaćanje pobačaja koegzistira s visokom razinom religioznosti, kao što je i prihvaćanje homoseksualnosti daleko manje u istočnim nego u zapadnim europskim zemljama, neovisno o stupnju religioznosti ili dominantnoj konfesionalnoj tradiciji.⁸

Ako ništa drugo, kompleksnost i raznolikost jesu na djelu. To definicije religije i sociološke istraživačke strategije moraju neprestano imati na umu. Otuda i poteškoća jednoznačnog odgovora na pitanje kako se religija manifestira u čovjekovu svakodnevnom životu, na koji način ona živi i na koji način doživljava svoju društvenu preobrazbu. Sljedeći opis najočitijih teorijskih dilema suvremene sociologije religije to nesumnjivo potvrđuje.

2. Teorijski pristupi

Usprkos posvemašnje prihvaćenom metodologijskom napatku o mnogoznačnosti religijskih vidova, teorijsko nagnuće najčešće uključuje pridavanje veće važnosti pojedinim elementima, za koje se smatra da u sebi nose klicu važnih budućih tendencija. Premda ovaj prilog ne može detaljno prikazati takve teorijske pristupe, moguće je sažeto, vrlo reducirano, ocrtaati njihove najvažnije vidove, koji pokazuju poteškoću razumijevanja različitosti društvene uloge religije u različitim europskim zemljama.

Star i već naveliko eksploatiran te u literaturi prikazan spor jest onaj između pobornika sekularizacijske i pobornika revitalizacijske teorije. Sekularizacija, najopćenitije rečeno, govori o smanjenoj religioznosti i smanjenoj društvenoj ulozi religije. Kao što to opisuje K. Dobbelaere⁹, ona se odvija na tri razine, individualnoj, skupnoj i socijetalnoj, a između njih, premda postoji vrlo uska veza, ne mora postojati kauzalan, jednoznačan odnos. Empirijski su podatci najveći podupiratelj sekularizacijske teorije, a i svakodnevna opservacija jasno govori o sekularnom životu koji se odvija bez bitnije religijske involviranosti. Valja i naglasiti da je sekularizacijska teorija čvrstim nitima povezana s utemeljenjem sociologije kao znanosti jer su prvi veliki sociolozi predviđali smanjenje društvenog utjecaja religije, bilo zato što je u modernom društvu na djelu funkcionalna diferencijacija (Durkheim), bilo zato što je osnovni obrazac

⁸ Usp. S. ZRINŠČAK, »Why, at All, Do We Need Religion? Religion and Morality in Post-Communist Europe. Paper presented at the annual meeting of the Association for the Sociology of Religion«, San Francisco, 14. kolovoza 2004.; <http://hrr.hartsem.edu/sociology/articles/zrinscak.pdf>.

⁹ Usp. K. DOBBELAERE, »Secularization: A Multi-Dimensional Concept«, u: *Current Sociology*, 29 (1981.), 2; ISTI, *Secularization: An Analysis at Three Levels*, P.I.E.-Peter Lang, Bruxelles, 2003.

razvoja zapadnog svijeta racionalizacija (Weber), bilo zato što je religija iskrivljena svijest koja će nestati s njegovom posvemašnjom preobrazbom (Marx). Sekularizacija je usko povezana sa supstantivnom definicijom religije jer se u suvremenom svijetu zapaža pad upravo tradicionalnih vjerovanja i pad tradicionalnih praksi.

Nasuprot tome, dio je funkcionalističkih pristupa (a osobito fenomenoloških o kojima se ovdje ne raspravlja) naglašavajući funkcionalnu važnost religije za čovjeka (izgradnja smisla, identiteta) inklinirao stavu da religija ne nestaje već ona, možda i na drukčije načine, ispunjava svoju temeljnu funkciju te je, eventualno, potrebno potražiti njezinu funkcionalnu alternativu. Kasnije su i supstantivne definicije krenule u potragu za drukčijim vidovima ozbiljenja svetoga u suvremenom svijetu. Dakle, kako se mijenja čovjek, mijenja se i njegova religioznost, samo je pitanje koliko mi to razumijevamo i zahvaćamo putem standardnih istraživačkih tehnika. Otuda pogled na kontinuiranu važnost religijskog fenomena koji je, u međuvremenu, možda dijelom pogrešno, dobio opći naziv revitalizacijske (desekularizacijske) teorije. Premda je najveći i najoštrij napad sekularizacijska teorija doživjela od predstavnika teorije racionalnog izbora, koja iz američke perspektive objašnjava visoku religioznost sjevernoameričkog kontinenta,¹⁰ pa je i vrlo upitna njezina primjena u drugim područjima, revitalizacijska je teorija najveću potporu doživjela u činjenici »buđenja« religioznosti, bilo da se ona vidjela unutar tradicionalnih vjerskih zajednica, bilo još više izvan njih.¹¹ No revitalizacija zapravo pokazuje važnost drukčijih kulturoloških obrazaca ekspresije religioznosti.

Najutjecajniju svojevrstu reviziju sekularizacijske teorije izvršio je J. Casanova raščlanjujući ju na tri elementa.¹² Sekularizacija kao funkcionalna diferencijacija (gdje različiti društveni sustavi, kao što su ekonomija, školstvo, zdravstvo, državna uprava, funkcioniraju sukladno svojim internim pravilima i bez potrebe za religijskom involviranošću) jest moderan strukturalan trend i ona jest nesumnjivo na djelu. No, druga dva vida sekularizacijske teorije, onaj o deprivatizaciji religije, kao i onaj o zalazu religije, nisu se pokazali točnima te ih je potrebno redefinirati, tvrdi Casanova. Upravo suprotno, religija nije (samo) privatna stvar već i dalje ima jake mobilizacijske potencijale te se pojavljuje u svojoj zamjetnoj javnoj funkciji. Javna uloga religije jest ona dimenzija njezine društvene involviranosti koja izaziva najviše sporova, ali jest nesumnjivo na djelu i to čak vrlo jasno u takozvanim visoko sekulariziranim

¹⁰ Usp. R. STARK, »Secularization, R.I.P.«, u: *Sociology of Religion*, 60 (1999.), 3, str. 249-273.

¹¹ Usp. S. TADIĆ, *Tražitelji svetoga*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2002.; J. JUKIĆ, *Povratak svetoga*, Crkva u svijetu, Split, 1988.; ISTI, *Budućnost religije*, Matica hrvatska, Split, 1991.

¹² Usp. J. CASANOVA, *Public Religions in the Modern World*, Chicago University Press, Chicago, 1994.

zemljama.¹³ Na taj se pogled nadovezuje onaj koji pokušava ublažiti čvrsto shvaćenu vezu između sekularizacije i modernizacije. Razvoj društva od tradicionalnoga k modernom te postmodernom osnovica je ne samo uobičajenoga sociološkog razumijevanja razvoja zapadnih društava, koji nužno uključuje smanjenje religioznosti u njima, već i konstrukcije velikih teorija koje pokazuju jasnu vezu između napredovanja modernizacije i smanjenja religioznosti u većini razvijenog svijeta, neovisno o njihovim društveno-povijesnim te religijskim specifičnostima.¹⁴ Nasuprot tome, ima autora koji tvrde da je europska sekularizacija iznimka jer je svijet itekako, i čak sve više, religiozan i da su na djelu različite modernizacijske paradigme, ne isključivo i jednoznačno ona zapadna.¹⁵ Globalni pogled na svijet, pogled koji kao jedinicu analize uzima cijeli svijet, ne samo Europu ili Ameriku, stimulirao je nesumnjivo diferenciraniji pogled na ulogu religije u njemu.¹⁶

Još dva pristupa mogu ovdje biti zanimljiva, posebice što je jednom i drugom, neovisno o stvarnim dosezima, nakana izdizanje iznad sekularizacijsko-revitalizacijske zamke.¹⁷ Prvi je pristup konstruktivistički, koji su u suvremenoj sociologiji svojim velikim utjecajem proširili sociolozi fenomenološke orijentacije Berger i Luckmann 60-ih godina 20. stoljeća. No, svojevrsni meki konstruktivistički pristup nedavno je promovirao J. Beckford tvrdnjom da je religija društvena i kulturološka konstrukcija vrlo promjenjiva značenja.¹⁸ Nasuprot stavu da je sasvim jasno što religija jest, autor želi naglasiti da su njezino značenje i njezina uporaba bitno različiti u različitim društvima i među različitim društvenim skupinama, da je njezina konkretna definicija podložna velikim i žučnim raspravama (npr. je li scijentologija religija i treba li ju takvom priznati?). Pojam religije konstruiraju i rabe različite institucije, kao što su pravosudni sustav, država, masovni mediji, školski i zdravstveni sustav itd.

¹³ Usp. S. ZRINŠČAK, »Religija, civilno društvo, socijalni problemi«, u: *Društvena istraživanja*, 75-76 (2005.), 1-2, str. 71-96.

¹⁴ »Prvo, zaključujemo da se, zbog porasta razine ljudske sigurnosti, publike praktički svijet razvijenih industrijskih društava kreću ka svjetovnim orijentacijama. Dokazujemo da 'modernizacija' (proces industrijalizacije, urbanizacije te podizanja razine obrazovanja i bogatstva) uvelike slabi utjecaj religijskih institucija u društvima obilja, što donosi i niže stope posvećenosti religijskih službi, te čini religiju subjektivno manje važnom u ljudskim životima.« R. INGLEHART – P. NORRIS, *Soeto i svjetovno. Religija i politika u svijetu*, Politička kultura, Zagreb, 2007., str. 33.

¹⁵ Usp. G. DAVIE, *The Sociology of Religion*, Sage Publications, London, 2007.

¹⁶ Usp. G. DAVIE, *Europe: The Exceptional Case. Parameters of Faith in Modern Europe*, Darton, Longman and Todd Ltd, London, 2002.; J. CASANOVA, »Beyond European and American Exceptionalism: towards a Global Perspective«, u: G. DAVIE – P. HEELAS – L. WOODHEAD (ur.), *Predicting Religion. Christian, Secular and Alternative Futures*, Ashgate, Aldershot, 2003.; P. BEYER, *Religion in a Global Society*, Routledge, 2006.

¹⁷ Usp. E. PACE, »Sociology of religion; the state of art«, u: E. RÉVAY – M. TOMKA (ur.), *Eastern European Religion*, Budapest – Piliscsaba, 2006.

¹⁸ Usp. J. BECKFORD, *Social Theory & Religion*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

Premda na ovakav način religija može postati vrlo inkluzivnom te sasvim neodređenom, Beckford s pravom upozorava na mnogostrukost njezinih značenja i njezinih uporaba.

Značenje, odnosno konstrukcija identiteta, linija je na kojoj svoj pristup gradi i ugledna francuska sociologinja Daniele Hervieu-Léger. Ona religiju vidi kao sredstvo vjerovanja, memorijski lanac koji povezuje prošle, sadašnje i buduće generacije.¹⁹ Religija na taj način postaje neiscrpnim rezervoarom smisla i identiteta neovisno o tome što su, prema njezinim riječima, moderna društva »korozivna«, tj. sve manje religijska, jer modernitet proizvodi nove potrebe za smislom, čak i kad se ta potreba ne zadovoljava religijom. Time ona želi, premda pomalo rizičnim pothvatom, sačuvati bit religijskoga unutar različitih društvenih načina potrage za smislom.

Već ovako siromašan i površan prikaz nesumnjivo pokazuje svu složenost religijskog fenomena u suvremenosti. Preostaje nam još kratak opis religijske svakodnevnice, koji je najbolja potvrda (bes)korisnosti teorijskih pristupa.

3. Religijska svakodnevica

Kompleksnost je ponovno pojam koji valja uporabiti. To najbolje pokazuju studije koje fokusiraju europsku religioznost, a povrh najosnovnijih podataka o religioznosti,²⁰ čime se demonstrira nužnost kombinacije te višeznačnost pojedinih indikatora religioznosti.²¹

Tablica 1: Temeljni religijski profil Europe, 1999. – 2001., prema Europskom i Svjetskom istraživanju vrjednota, %²²

Zemlja	Pripadnost vjerskoj zajednici	Osobe koje su se identificirale kao religiozne osobe	Učestalost pohađanja vjerskih obreda, jednom mjesečno i češće
Austrija	88,1	75,0	42,5
Belgija	63,5	65,1	27,3
Bosna i Hercegovina	75,3	72,8	45,2
Bugarska	70,0	46,7	20,2
Hrvatska	88,9	79,9	52,8

¹⁹ Usp. D. HERVIEU-LÉGER, *Religion as a Chain of Memory*, Polity Press, Cambridge, 2000.

²⁰ Usp. G. DAVIE, *Religija u suvremenoj Europi. Mutacija sjećanja*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.

²¹ Usp. G. ČRPIC – S. ZRINŠČAK, »Između identiteta i svakodnevnog života. Religioznost u hrvatskom društvu iz europske komparativne perspektive«.

²² Usp. European Values Study. Online Data Analysis; <http://www.jdsurvey.net/web/evs1.htm>.

Zemlja	Pripadnost vjerskoj zajednici	Osobe koje su se identificirale kao religiozne osobe	Učestalost po- hađanja vjerskih obreda, jednom mesečno i češće
Češka R.	33,7	40,4	11,7
Danska	90,0	70,7	11,9
Estonija	24,8	35,7	11,2
Finska	88,1	61,6	14,0
Francuska	57,5	44,4	11,9
Grčka	96,0	74,8	33,5
Mađarska	57,1	57,6	17,6
Italija	82,2	83,2	53,7
Latvija	59,3	70,6	15,1
Litva	81,3	74,3	31,5
Malta	98,5	74,6	86,6
Nizozemska	44,8	61,1	25,1
Poljska	95,7	91,8	78,2
Portugal	89,0	85,4	51,2
Rumunjska	97,6	80,9	46,5
Ruska Federacija	50,5	60,1	9,1
Slovačka	76,8	76,7	49,8
Slovenija	70,0	64,6	30,7
Španjolska	82,0	56,2	35,9
Švedska	75,8	37,1	9,4
Ukrajina	56,4	67,3	16,8
Makedonija	85,9	82,3	32,8
Velika Britanija	83,5	37,3	18,9
Zapadna Njemačka	86,6	58,1	34,2
Istočna Njemačka	33,5	26,8	12,4
Sjeverna Irska	86,0	59,6	63,4
Srbija	94,0	68,2	19,9
Crna Gora	97,2	62,5	16,9

Što se tiče konfesionalne pripadnosti može se generalno govoriti o dosta visokoj razini konfesionalne identifikacije. Uz zemlje koje se uobičajeno ubrajaju u visokoreligiozne, a koje postotcima konfesionalne identifikacije to potvrđuju (Poljska, Rumunjska, Grčka, Malta) valja zapaziti da je ona vrlo visoka i, primjerice, u Danskoj i Finskoj. Zemlje s najnižom razinom konfesionalne identifikacije jesu, začudno(?) postkomunističke zemlje: Češka, Estonija i istočna Njemačka.

Religijska samoidentifikacija pokazuje popriličan kontinuum, ali u usporedbi s konfesionalnom identifikacijom tri se skupine zemalja mogu razlučiti. Prvo su zemlje u kojima nema velike razlike između ova dva indikatora (Austrija, Belgija, BiH, Italija, Poljska ...). U drugoj skupini nala-

zimo zemlje u kojima je religijska samoidentifikacija znatno niža u odnosu na onu konfesionalnu (Bugarska, Danska, Finska, Grčka, Sjeverna Irska ...). Konačno, tu je i vrlo zanimljiva skupina zemalja u kojima je religijska identifikacija viša nego konfesionalna, a to su upravo zemlje izrazito niske konfesionalne identifikacije (Češka, Estonija, Latvija, Nizozemska, Rusija). Ako kod druge skupine možemo ustvrditi da identifikacija s određenom zajednicom možda znači priznanje nacionalnog ili kolektivnog identiteta, neovisno o konkretnoj religioznosti, tada kod ove posljednje podatci možda sugeriraju da, zbog niza povijesnih okolnosti, dominantne vjerske zajednice ne pružaju zadovoljavajući identitetski okvir, ali da velik dio stanovništva religijske odgovore intenzivno traži izvan tih i takvih religijskih zajednica.

U području religijske prakse najviše dolazi do izražaja i različitost pojedinih konfesija, odnosno različitost njihovih doktrinarnih zahtjeva, pa je i tu vrlo teško izvoditi jednostavne zaključke. Ipak, praksa je uobičajeno na nižoj razini i spram konfesionalne i spram religijske samoidentifikacije, a u nizu je zemalja na vrlo niskoj razini. Niska razina prakse zamjetna je u zemljama s nižim indikatorima religioznosti, ali i u zemljama koje zadržavaju vrlo visoku konfesionalnu identifikaciju, kao što je slučaj kod već spomenutih Danske i Finske. Tim se više pokazuje kako je važno kombinirati različite indikatore istraživanja religioznosti, jer jedan sam za sebe, pa čak i nekoliko njih, mogu dati posve pogrešnu sliku. U ovoj je prigodi zanimljivo uočiti i zemlje nastale raspadom bivše Jugoslavije, koje imaju visoke razine konfesionalne pa i religijske samoidentifikacije, ali vrlo različitu praksu, koja je na osobito niskoj razini kod Srbije te Crne Gore. Kod te dvije zemlje to se ne može objasniti samo pravoslavnom tradicijom već i spektakularnim porastom konfesionalne identifikacije u postjugoslavenskom razdoblju, ali ne i drugim indikatorima religioznosti.²³

Na takvu se temeljnu sociološku analizu nadovezuje ona inovativna, sociologijski imaginativna, koja upravo mora objasniti »pravilnost uočenih nepravilnosti«. Otkuda takve razlike na, kako se to kolokvijalno kazuje, jedinstvenom i sekulariziranom europskom kontinentu i kakva to sve značenja i zašto poprimaju pojedine religijske dimenzije u pojedinim zemljama? Naime: »Pristup je izrazito sociološki, jer knjiga zagleda u istančane i neuhvatljive veze između religije, u svim njezinim zapanjujućim očitovanjima, i šireg društva; u ovom slučaju društva koje se brzo mijenja, ali i onoga čija je povijest nerazmrsivo povezana s pojavom i razvojem kršćanstva. ... Empi-

²³ Usp. S. ZRINŠČAK, »Anonymous Believers as a Sociological Challenge: Religions and Religious Changes in Post-Yugoslav States«, u: I. BOROWIK (ur.), *Religions, Churches, and Religiosity in Post-Communist Europe*, Nomos, Krakow, 2006.

rijski se polazi od različitih socioloških izvora, i kvantitativnih – najviše Europskog istraživanja vrjednota – i kvalitativnih. Što se tiče ovog posljednjega, naročita je pozornost usmjerena na povijesnu dimenziju, bez koje ne bi bilo moguće razumjeti ni europsku religiju kao cjelinu, a kamoli religijski život europskih zemalja.«²⁴

Zaključak

Temeljno razumijevane religije kao one povezane s komunikacijom i akcijom te, shodno tome, kao životne (svjesne, racionalne) prakse²⁵ pruža niz izazova sociologiji religije i, štoviše, nadovezuje se na klasičan Durkheimov pristup. Ritualna je dimenzija religije ključna jer putem rituala, tvrdi Durkheim, pojedinci zapravo obožavaju svoju zajednicu i postaju njezin neraskidiv dio. Religija jest osnovica postojanja zajednice. Kod Lübbea²⁶ religija se ozbiljuje ritualnom dimenzijom, ali, suprotno njemu, valja ustvrditi da ritual itekako mijenja stvarnost, mijenja percepciju stvarnosti, jer stvarnost ne egzistira (barem ne za nas) mimo naše percepcije, mimo naše interakcije s njom. Razvoj sociologije religije od Durkheima do danas, a temeljem izloženih teorijskih i empirijskih uvida, pokazuje da rituale, praksu ne treba niti podcjenjivati niti precjenjivati. Ritual je samo jedan od elemenata religioznosti, ali religija ipak ostaje važnim elementom kreacije zajednice, ne idealne, neproturječne, nego zajednice koja postoji kao takva i čiji smo mi konstitutivni dio. No konstrukcija i život zajednice odvijaju se na vrlo različite načine te su i različiti načini religijske involviranosti. Religija Finaca i religija Poljaka bitan su element konstrukcije njihove zajednice, ali one to čine na različite načine, jer su zajednice drukčije, njihove su percepcije drukčije, njihove su potrebe drukčije. U jednom je slučaju veza čvrsta, ali ne sveprožimajuća, u drugom labava, ali još uvijek funkcionirajuća u okviru opće identitetske životne orijentacije. To su barem uvidi koje, čini se, neodoljivo nameće suvremena sociologija religije.

²⁴ Usp. G. DAVIE, *Religija u suvremenoj Europi. Mutacija sjećanja*, str. 14.

²⁵ Usp. E. ARENS, »Što je religija i čemu služi? Razmišljanja u svjetlu komunikativne teologije«, u: *Bogoslovska smotra*, 1 (2008.), str. 9-23.

²⁶ Usp. *isto*, str. 11-12.

Summary

**WHAT IS RELIGION, AND WHAT IS RELIGION FOR:
A SOCIOLOGICAL APPROACH**

This article presents the fundamental elements of a sociological approach to the phenomena of religion primarily to the advantages and disadvantages of two basic definitions of religion – substantive and functional – that endeavour to answer the question of what is religion and what religion for. Limitations of individual approaches are overcoming in research by measuring various dimensions of religion (believing, alternative believing, religiousness in the narrowest sense, churchness, the public role of the Church, repercussive dimensions of religion). Dominant theoretical approaches on their part indicate a challenge to understanding changing social relations and the role of religion within these processes. Although for quite some time there was a dilemma whether secularisation or revitalisation trends were in force, today there are many theories that accept secularisation as a dominant structural trend. However, that theory cannot explain an entire series of other dimensions of the role of religion in the world. Other particularly interesting theoretical directions indicate a continual (re)(de)construction of the meaning and role of religion by various social groups, that is, that religion remains to be a vital source of meaning and identity. The article concludes by presenting some fundamental empirical data regarding religion in several European countries which once again indicate huge differences in the role of religion in individual societies but also within individual social groups.

Key words: religion, sociology, society, dimension religiousness, theoretical approaches, empirical variety.